

УДК 930.2:[37.01:27-725](477.83/.86)"189/19"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.548>

ШКІЛЬНИЦТВО ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ—ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПІСУ «ПРАПОР»)

Оксана САПЕЛЯК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8111-6563>

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України, відділ етнології сучасності,
дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка,
Проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: oksana.sapelyak@gmail.com

Значну роль в українському культурному просторі відіграло духовенство Української Греко-Католицької Церкви, зокрема в галузі шкільництва та просвітництва, активного формування національної свідомості в містах та селах Галичини наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. В ХХ ст. в українській науці не піднімалося це питання взагалі, оскільки такі теми не вивчалися і не могли вивчатися в час атеїстичної ідеології держави СРСР та тоталітарного режиму, який контролював усю наукову продукцію. УКГЦ, окрім того, була забороненою Церквою і перебувала в підпіллі. Тому така проблема в час відродження Церкви, нового бачення історичного минулого України та її національно-культурного розвитку є на сьогодні особливо актуальною. У представлений студії авторка поставила перед собою мету з'ясувати одну із важливих сторінок названого періоду та особливу роль у складному процесі творення національного та культурного простору духовенства Української Греко-Католицької Церкви, наскільки діяльність парафіяльних священників позначилася на українську освіту на теренах Галичини. Об'єктом дослідження є вплив духовенства в Галичині на зламі ХІХ—ХХ ст. на розвиток українського шкільництва та просвітництва, а предметом — публікації в суспільно-політичному та економічному часописі «Прапор», який видавався у м. Перемишлі (1897—1900 рр.) для українського клиру, спрямований на виховання свідомої національної української інтелігенції. Методологічною основою дослідження є принцип історизму, аналізу та використання основних методів етнологічної науки.

Ключові слова: освіта, шкільництво, просвітництво, духовенство, громадськість, місячник «Прапор», Теофіл Кормош.

Oksana SAPELYAK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8111-6563>

Candidate of Historical Sciences

Senior Researcher at the Institute of Ethnology

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Department of ethnology, active member of the Shevchenko Scientific Society

Lviv-Center, Svobody Avenue, 15,

79000, Lviv, Ukraine

e-mail: oksana.sapelyak@gmail.com

SCHOOLING AND EDUCATIONAL WORK
OF THE CLERGY IN GALICIA AT
THE TURN OF THE XIX—XXTH. CENTURIES.
(ACCORDING TO THE MATERIALS
OF THE MAGAZINE «PRAPOR»)

Significant role in the Ukrainian cultural space at the end of XIX — beginning of XX centuries is played by the clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church. In particular, it was active formation of national consciousness in the cities and villages of Galicia in the field of schooling and education. In the twentieth century in Ukrainian science that question was not raised at all because such topics were not studied and could not be studied at the time of the atheistic ideology of the USSR state and totalitarian regime, which controlled all scientific products. Therefore, the problem was raised during the present revival of the Church, the need for a new vision of the historical past of Ukraine and its national-cultural development is particularly relevant today. In this article the author set the goal to find out one of the important pages of that period and a special role in the complex process of creating the national and cultural space of the clergy of the Ukrainian Greek Catholic Church. The object of the research is the influence of the clergy in Galicia at the turn of the XIX—XX centuries on the development of Ukrainian schooling and education, and the subject is publications in the socio-political and economic journal «The Prapor», which was published in Przemyśl (1897—1900) for Ukrainian clergy, aimed at educating of conscious national Ukrainians. The methodological basis of the research is the principle of historicism, analysis and use of basic methods of ethnological science. The magazine «Prapor» has never been the subject of ethnological studies. The activity of the prominent figure in political and public life of the region, the cooperative movement, the founder of the first Ukrainian credit company Vira, Shchednitsa Bank, co-founder of a number of economic institutions in the Przemyśl and Lviv, the famous lawyer Theophil Kormosh as the editor of the «Prapor» has never been studied before. Therefore, the basis of the presented work is the publications of the magazine «Prapor».

Keywords: education, schooling, clergy, public, magazine «Prapor», Theophil Kormosh, «folk politics», intelligent, social and cultural life, people.

Вступ. У період активного формування національної свідомості та культурного росту народу наприкінці ХІХ ст. особливу роль на західних теренах України відігравав клир Греко-Католицької Церкви. Головним чином завдяки духовенству вже до Першої світової війни українська громадськість виплекала ідеал незалежної України, який матеріалізувався 1 листопада 1918 року, коли було створено Західно-Українську Народну Республіку. Насамперед йдеться про діяльність українського духовенства в галузі шкільництва та просвітництва, активного формування громадського життя в містах та селах Галичини наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. В ХХ ст. в українській науці не піднімалося це питання взагалі, оскільки такі теми не вивчалися і не могли вивчатися в час атеїстичної ідеології держави СРСР та тоталітарного режиму, який строго контролював усю наукову продукцію. УКГЦ, окрім того, була забороненою Церквою і перебувала в підпіллі. Тому проблема висвітлення періоду становлення активної позиції Церкви в громадському та політичному житті народу сьогодні, в час відродження Церкви, потребує нового бачення історичного минулого України та її національно-культурного розвитку, тобто є на сьогодні особливо *актуальною*. У представленому розслідуванні авторка поставила перед собою *мету* з'ясувати одну з важливих сторінок названого періоду та особливу роль у складному процесі творення національного та культурного простору духовенства Української Греко-Католицької Церкви, наскільки діяльність парафіяльних священиків позначилася на українській освіті на теренах Галичини. *Об'єктом дослідження* є вплив духовенства в Галичині на зламі ХІХ—ХХ ст. на розвиток українського шкільництва та просвітництва, а *предметом* — публікації в суспільно-політичному та економічному часописі «Прапор», який видавався у м. Перемишлі (1897—1900 рр.) для українського клиру, спрямований на виховання свідомої національної української інтелігенції. *Методологічною основою дослідження* є принцип історизму, комплексного та ретроспективного аналізу.

Часопис «Прапор» ніколи не був предметом етнологічних студій. Також ніколи не вивчалася діяльність визначного діяча політичного та громадського життя краю, піонера кооперативного руху, засновника першого в Україні кредитного товариства «Віра»,

банку «Народна Щадниця», співзасновника ряду господарських установ у Перемишльській землі та у Львові, відомого адвоката Теофіля Кормоша як редактора місячника «Прапор». Тому основою представленої роботи є публікації часопису «Прапор». У роботі також будуть використані праці Митрополита Андрея Шептицького, Івана Франка, Дениса Коренця, Тараса Андрусика, Івонни Степової.

Основна частина. Як розгортався процес активного формування національної свідомості в період на зламі ХІХ—ХХ ст., якими зусиллями та методами праці, як він проявлявся, зокрема в царині просвітництва та освітництва, виразно простежуємо в публікаціях на сторінках часопису «Прапор».

«Прапор» — суспільно-політичний та економічний місячник для українських священиків, що виходив у Перемишлі протягом 1897—1900 рр. Ідея часопису відображена у промовистому епіграфі до кожного номера: «З Богом за Церкву і Вітчизну!» Саме в цей час почали виходити друком українські брошури, книжки... Як писав Іван Франко в своїй статті, аналізуючи здобутки літератури за 1899 р., число їх «непрактиковано високе досі у нас» [1, с. 245]. Переважно то були напрацювання львівської інтелігенції. У Перемишлі ж «Прапор» був єдиним часописом.

Зазначу, що в цьому журналі фактично не розглядалися питання богословського плану. Своє завдання редактор бачив у тому, щоб послужити консолідації «з'єднання цілого народу до практично позитивної праці». На цьому нелегкому шляху попереду — клир, який має очолити і проводити цю «розумну і поважну» працю [2, с. 1—2]. Гранично чітко автор статті «Етика особистого побуту» окреслив філософію служіння кожного священика: «...прожити земне життя як син моєї родини, як син мого народу, як дитина мого часу, як плід моєї Вітчизни...». Адже кожен душпастир «прийняв на себе обов'язок всю енергію своєї душі використати на те, щоб своїми силами, даними від Бога, здійснити в своєму народі порядок Божий». Як обітницю, на переконання автора, священик мусив прийняти, що громадська національна праця — «це моє завдання, моя ціль, моя честь!» [3, с. 98].

Очевидно, для того, щоб перед духовенством ставити такі завдання й вимоги, потрібно мати певне право. Постає логічне питання, хто були вида-

Іл. 1. Теофіл Кормош

вещь і редактор часопису, які взяли на себе відповідальність стати вчителями клиру? Отже, Микола Джулинський, син відомого видавця і священика із с. Лапшин (поблизу м. Бережани) о. Лева Джулинського, який придбав у Перемишлі друкарню й офіційно оформив її на свого сина Миколу. Відповідальним редактором місячника була непересічна особистість — Теофіл Кормош.

В «Енциклопедії Українознавства» знаходимо лише коротеньку відомість про «Прапор» і його редактора Теофіля Кормоша (1861—1927): адвокат, громадський діяч, організатор політичного та громадського життя Перемишльщини, засновник товариства «Віра» і банку «Народна Щадниця» в Перемишлі, співзасновник ряду господарських установ у Львові, посол до Галицького сейму [4, с. 1137] (Іл. 1).

У незалежній Україні діяльність Теофіля Кормоша зацікавила вчених. Зокрема Тарас Андрусак досліджує його як діяча ЗУНР [5], Іванна Степова — як видавця «Парохіяльної Бібліотеки» [6, с. 44]. Одним із дослідників є також відомий вчений, сучасник Т. Кормоша, історик, діяч кооперативного руху в Галичині, дійсний член НТШ Денис Коренець (1875—1946). У статтях Д. Коренця знаходимо відомості не тільки про головні віхи життя цього подиву гідного небуденного чоловіка, а й обставини, в яких йому доводилося жити і працювати.

Народився Теофіл Кормош 26 січня 1861 р. в с. Речичани (нині Городоцький район Львівської області) у священичій сім'ї. Вищу освіту здобув у Львівському університеті, тут 1887 р. здобув док-

торат із права. 1885 року молодий юрист приїхав працювати в Перемишль. А вже 1892 р. він відкрив у місті власну адвокатську канцелярію. На той час «Перемишльська земля була довго доменою москвофілів. В їх руках знаходилося греко-католицьке духовенство, найкращі парафії, переважна частина селянства та інтелігенції. Свідомих було обмаль» [7] — пише Д. Коренець. «Обмаль» — це всього 6 осіб. Серед них правник Кормош, який завдяки своїй професії досконало вивчив життя не тільки міста, а й села. Адже йому доводилося постійно захищати в судах інтереси українських селян і міщан. Відтак узявся організовувати, об'єднувати українців (русинів) навколо національної ідеї. Треба мати неабиякий хист, щоб зацікавити цим з одного боку спольщених міщан, а з другого — москвофільське духовенство. Потрібно бути насамперед дипломатом. Теофіл починає задуманий проект із улаштування товариського життя в Перемишлі: влаштує забави і як пристрасний танцюрист — танці. Свій дім перетворив також на осередок товариського життя. Скоро Кормоша визнали своїм провідником у гурті міщан.

1894 р. молодий юрист залучив своїх прихильників до створення першої на західноукраїнських землях української кредитної кооперативи «Віра», яка стала зразком для організування таких установ. Теофіл Кормош планував за допомогою кооперативи звільнити передовсім селян від лихварства й іноетнічних кредитів, що мало привести до економічної незалежності, а відтак — до політичної свободи. Кооператива розросталася. Відповідно це давало можливість вкладати кошти в громадські національні потреби: в Перемишлі під його орудою побудовано «Народний Дім», «Гімназійний Інститут», «Дівочий Інститут» (Іл. 2).

Саме Теофіл Кормош розробив статут для кооператив. Він написав і видав перший «Практичний підручник для товариств задаткових» (1895, друге видання — 1913 р.). У підручнику не тільки подавалася різна інформація; він став методологічною базою для створення кооператив. Саме Кормош є **творцем української кредитової кооперації** в Галичині (в народі їх називали «кормошівки»). З його ж ініціативи у Львові було засновано Союз руських торговельно-господарських спілок, Крайовий кредитовий союз (1898), Ревізійний Крайовий союз (1903). Треба

наголосити, що він, окрім того, — співзасновник Земельного Іпотечного банку у Львові (Іл. 3).

На прохання української громади Теофіль Кормош погодився кандидувати в 1913 р. до Галицького сейму, причому під час виборів переміг всемогутнього князя Сапігу [7]. Користувався в містах і селах Галичини великим авторитетом, був членом Бойової управи УСС, Головою Української національної ради в Перемишлі (1918). Як політичного діяча ЗУНР польська влада арештує Кормоша. Його утримують у таборі Домб'є поблизу Кракова. Звідти йому вдалося втекти до Відня. У 20-ті роки XX ст. він повертається до Львова, стає тут засновником і членом наглядової ради Центрального кооперативного банку [5].

Ця людина, Теофіль Кормош, 1897 р. почав видавати часопис «Прапор», зрозуміло, для розповсюдження своїх ідей. Аби вони (ідеї) ширилися, він заклав добрий фундамент: по-перше, була підготовлена велика частина духовенства та української громади для їх сприйняття та популяризації; по-друге, ідеї опиралися на практичному досвіді самого редактора.

Одним із важливих аспектів розсліду є те, наскільки журнал «Прапор» впливав на якісні зміни в українському суспільно-культурному житті. А для того достатньо дати відповіді на такі питання: 1) скільки людей передплатувало часопис і 2) територію його поширення. Отже, 1899 р. «Прапор» передплатило 754 особи. На перший погляд — небагато. Однак знаходимо свідчення священників, які дають підставу вважати, що читало часопис значно більше людей, аніж число передплатників. Коли приходив новий місячник, то «сусід іде до сусіда розібрати кинені нові гадки, порушити нові справи» [8]. Тобто, не тільки читали часопис, а й обговорювали поміщені там статті. Територіально: вся Галичина (Львівщина, Станіславівщина, Тернопільщина, Перемишльщина), причому не тільки міста й містечка, — журнал надходив також у села. Серед передплатників знаходимо і єпископа Станіславівської єпархії Андрея Шептицького (1900 р.), який добре розумів значення піднятих у часописі питань. (Майже одночасно із «Прапором» почав виходити у Львові часопис для клири «Місіонар» (перший номер вийшов) травня 1897 р.) з ініціативи тоді настоятеля Львівського Онуфрійського монастиря ЧСВВ Андрея

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (147), 2019

Іл. 2. Народний дім в Перемишлі

Іл. 3. Земельний Іпотечний банк у Львові

Шептицького. У «Місіонарі» висвітлювалися головні богословські питання).

Теофіль Кормош як юрист, економіст, політик з допомогою журналу почав активно творити нове середовище. Священники, поза сумнівом, відчували великий вплив часопису. Зокрема, щодо соборів, на які вони регулярно збиралися, відзначали наступне: раніше вони (собори) були «ялові, мляві, днесь після обговорення головних питань, наповнені життям, розбираючи «Прапор» [8].

Які ж проблеми розглядалися в «Прапорі»? Чому вони жваво обговорювалися? Наскільки були важливими для української культури, росту національ-

ної свідомості? Це питання ще не піднімалися в науковій літературі. Джерелом вивчення, отже, будуть в основному публікації в часописі «Прапор».

Одна із корінних проблем, яка хвилювала редактора «Прапора» і яка важлива в усі часи (не тільки українців, а й усіх народів світу), — освіта. Статті на цю тематику в часописі можна об'єднати гаслом: «Хто має в руках школу, має в руках і майбутнє народу». Зрозуміло, що польська влада намагалася насаджувати в краї виключно польську школу. Тому заклик часопису стосувався «оберігання прав мови і письма свого народу». Хоч уже й розпочався процес виховання пошани до рідної мови в громадському житті, але то було «справою розпочатою, та не проведеною скрізь...» [2, с. 4—5]. Насамперед журнал гостро підняв питання про усунення польською владою зі шкіл українських священиків. Про таке явище подано детальну інформацію, як підступно діяли польські націоналістичні кола, щоб витіснити з народних шкіл вплив української мови й культури на Львівщині (Сокальський, Золочівський, Перемишлянський повіт), Тернопільщині (Борщівський повіт), Станіславівщині (Долинський повіт) [8, с. 121].

Юрист Теофіль Кормош радить, як захищати рідне шкільництво, не дозволяти протиправних дій з боку влади, польських товариств та преси. Ці виступи редактора спрямовані не тільки проти беззаконня, а й як консультації щодо практичного захисту українцями своїх прав. Скажімо, він детально розглядає справу на Львівщині, коли приватне товариство «Ko a Towarzystwa szkoly ludowej» провело обстеження кількох народних шкіл. Такі товариства не мали юридичного права здійснювати перевірку державних установ, якими були народні школи. До того ж «Dziennik polski» опублікував дані цього незаконного обстеження, обурено констатує, що «шкідливим чинником для розвитку шкільництва є руський священик. Зустрічаються священики такі запеклі, що навіть листів, адресованих і писаних у справі школи, не приймають польською мовою». Фактично було відкрито гоніння на українське духовенство у парафіях Щирецького деканату (Сихів, Зубра, Козельники, Оброшин, Наварія, Пасіки Зубрицькі, Жиравки, Кротошин, Черепин, Давидів); Львівсько-загородського деканату (Грибовичі, Брюховичі, Дмитровичі, Чишки, Рудно, Зимновода,

Малехів, Яричів); Львівсько-городського деканату (Знесіння, Кривчиці) [9, с. 268]. Виступ Кормоша в пресі вплинув на припинення незаконної діяльності цієї антиукраїнської організації.

На сторінках «Прапора» редактору постійно доводилося переконувати своїх читачів у необхідності освітянської праці: хоч народ репрезентує колосальну фізичну силу, якщо він — темна маса, то навіть невелика «горстка спритних шахраїв може обкрадати» його. Подає приклад із села Кути (Гуцульщина), в якому були руська (українська) церква, вірменський та латинський костел. Останній під час пожежі згорів. Ніхто не протестував проти спорудження в селі нового храму, хоча до латинської парафії в Кутах належали села, в яких мешкало лише по кілька польських родин. Звичайно, відбудовувати костел повинна була польська шляхта. Але «староство розписує» кошти від громадського маєтку громад усіх українських сіл, які належать до парафії (Кобаки, Рибно, Слобідка, Тюдів, Рожен малий, Рожен Великий, Ростоки, Білоберізка, Стебне, Перехресне, Довгополе, Барвінкове, Устрієки, Красноїля, Ферескуля, Гринява). «Ну і громади, а властиво їх війти з писарями поплатили грубі квоти з маєтку громадського на костел в Кутах... заплатили мовчки...». Одна лише громада (Кути Старі) запротестувала проти незаконного податку, в якій був **грамотний** війт [10, с. 274]. Редактор журналу наголошує, що «дієву силу дасть тільки інтелігенція» [11, с. 191], яка оборонятиме інтереси народу.

Гострій критиці піддаються в часописі ті «патріоти», які «гарячково розправляються про спасіння Русі, проектів і пропозицій хоч лопатою горни» [12, с. 58], однак практично не працюють на освітянській ниві. Йдеться про те, що багато дітей, особливо в селах, взагалі не ходили до школи. Реальний факт, що українці — народ, який живе в Європі, пов'язаний із Європою культурою, християнською вірою: автору болить, що «нас морить якийсь півзіатський лад», який заважає стати дійсно європейським народом, тобто прийняти «етичний лад у суспільному житті, пошани і свободи для кожної особи» [11, с. 197]. Це стосується передовсім ставлення до освіти. Теофіль Кормош подає для порівняння турботу про шкільництво клиру в європейських країнах, де «він не раз відкривав у пастухах гусей по селах таланти, які, здобувши освіту, прославились у цілому

світі». «То чому ж клир наш справжніх пречислених талантів з-під сільської стріхи, якими Бог обдарував наш народ, дає марно загинути?» — слушно ставить він питання українському духовенству [12, с. 59].

Редакція часопису окреслила перед священиками ширшу освітянську програму, ніж праця в початковій народній школі. Теофіль Кормош не втомлювався повторювати, що моральним обов'язком кожного душпастиря має стати виховання народної аристократії: «Нам потрібні талановиті, моральні всюди: і в учительстві, і в промислі, і в торгівлі, і у війську, і в еміграції, і в управах, і в уряді, в медицині, юриспруденції» [11, с. 205]. На жаль, ситуація була плачевна. Використовуючи статистичні дані, він подав порівняльну таблицю числа польської та української молоді, яка навчалася:

	Поляки	Українці	
Університет	3500	534	
Середня школа	14 141	3 092	
Семінарії	2120	1724	[12, с. 57]

Як бачимо, різниця разюча. Притому, що число поляків та українців у краї практично однакове.

Звідси випливає логічний висновок: шкільництво, освітянство повинні стати **політичною роботою** клиру. Автор статті «Виховуймо найчисленнішу народну інтелігенцію» вживає новий термін «народна політика», роз'яснюючи своїм читачам, якими засадами повинна керуватися така політика.

Насамперед — праця: «Працюючий народ є вічно свіжим, вічно здоровим коренем, з якого неустанно відновлюватимуться всі страти народу».

Праця має бути добре, тобто розумно організована. Таку місію спроможна здійснити національна інтелігенція.

Теофіль Кормош у цій статті окреслив відповідні вимоги до інтелігенції, яка зуміла б стати провідником народу в його розвитку. Передовсім потрібно визначити ціль виховання: інтелігенція — не просто фахівці в різних галузях, а національна свідома аристократія, «щоб з них ніхто не пропав для народу, щоб для них Вітчизна і її добро були вертепом, біля якого б крутилися всі їх думки». Тільки така верства суспільства пильнуватиме народну культуру, віру, традиції, стане оборонцем правди і справедливості, зможе підняти в краї економічний і культурний рівень

Іл. 4. Єпископ Станіславівської єпархії Андрей Шептицький. 1900 р.

[11, с. 205]. Названа стаття вийшла друком у липневому номері «Прапора» 1899 р. А вже 1 серпня того ж року з'явився два Пастирських листи єпископа Станіславівського Андрея Шептицького (до вірних Станіславівської єпархії «Перше слово Пастиря» і до духовенства «Наша програма») (Іл. 4).

У «Першому слові Пастиря» єпископ як одне з головних завдань українського народу ставить освіту: «... до багатства суспільність не дійде без правдивої просвіти і без неї легко те, що має, стратить. Для того то справедливі люди цінять собі науку і просвіту. Бо наука для вищих верств суспільности є силою більшою, ніж багатства. Нарід, який має учених, здобуває собі у інших признане і честь, і люди з ним рахуватись мусять» [13, с. 11]. Позиція єпископа, як бачимо, повністю збігається з ідеями «Прапора».

Вже у жовтні того ж 1899 року «Прапор» гаряче популяризує послання єпископа Шептицького як такі, що важливі не тільки для однієї єпархії, а для всього українського народу та його духовенства, вважаючи, що ці листи мають стати предметом щонайширшого вивчення та обговорення. У рецензії на послання зазначається: «Єпископат народу віддавна аж по найновіший час гаряче дбав про тверезість, просвіту народу: клир того народу боровся і бореться проти морального зла всіма силами, не жахаючись терпінь. Одначе у цій боротьбі бракувало бадьорості, а ще більше сміливого рішучого закли-

Іл. 5. Марія Доброніга Володимирівна, княгиня Польщі (1039—1058), мати короля Польщі Болеслава II Сміливого ку і проводу; бракувало їй тої ясної свідомості, що Церква **мусить** боротися із суспільним злом — **мусить бути** народ український фізично, науково і морально кріпкий». Рецензент пророчо покладає надію у вирішенні цих непростих проблем на новообраного єпископа Андрея Шептицького (Іл. 5).

На сторінках часопису активно й наполегливо пропагувалося питання освіти жінок. Автор статей, присвячених цій темі, неприйнятно вважав ситуацію, коли для дівчини не існує іншої амбіції, ніж вийти заміж, народити дітей, «порядкувати в хаті, вистроїтися, коли є за що, з нудьги обмовляти ближніх — і нічого більше» [14, с. 216]. Він із жалем констатує відставання в цьому напрямі українців від своїх європейських сусідів: «Тільки в нашому краю жінку не допускають до науки і задля науки, і задля виховання свого власного покоління...» [15, с. 277]. Хоч у Перемишлі була державна учительська жіноча семінарія, батьки не користувалися можливістю посилати своїх дочок на навчання. Автор свої висновки базує на даних кількості учениць у 1900 р.: із 66 семінаристок тільки 10 українок, інші — польки та єврейки. Такий стан справ викликав обурення редактора. Відтак він звертається до священників із закликом: «Нашим обов'язком є здобути нашим жінкам доступ до вищої освіти. Недопущення до освіти — це вчинки, які кличуть про помсту до неба». І далі: «Відпихання русинок від вищої освіти не дозволяє терпіти

ні наш стан, ні наша честь, і погляд на загальне добро і майбутнє народу...» [15, с. 279—280].

До «народної політики» належить питання, якими знаннями передовсім повинна володіти українська інтелігенція. Редакція журналу «Прапор» слушно вважала, що головну увагу в освітянській праці треба приділити вивченню історії нашого народу. Було опубліковано кілька статей з історії Руси-України («Марія Доброніга Володимирівна (донька св. Володимира)», «Образ релігійно-суспільних відносин Руського Великокняжого двора в XI столітті» та ін. — *назви статей подаю сучасною мовою.* — О. С.) [16; 17]. Для дослідників історії України Теофіль Кормош радить не обмежуватися вивченням історії Руси Червоної, а опрацьовувати її в тісних зв'язках зі всією Україною. Фахівців-учених і загал клиру він закликає збирати і вивчати документи, які стосуються історії Церкви й народу [18, с. 53], сприяючи таким чином збирацькій діяльності, яку в той час активно розгорнуло Наукове Товариство ім. Шевченка [19].

«Прапор», окрім того, наполягає, радше просить священників організувати читальні. Теофіль Кормош ділиться власним досвідом, якою повинна бути читальня: чи тільки читати книжки? чи насамперед зацікавити людей іншими методами праці? Читальня має стати товариством, де, звісно, читають, обговорюють важливі питання господарки, культури, політики, але тут бажано створити умови і для відпочинку. Тобто, читальні зробити і місцем читання книжок, і «місцем збору людей для плекання духовної культури, товариської спільноти» [20, с. 45]. Священик у читальні, сучасною термінологією, мав проводити тренінги, на яких присутні селяни чи міщани навчалися б самостійності, не чекали б команди «згори», а самі планували і втілювали в життя власні потрібні їм проекти. Душпастир не мав би «накидати» своєї думки, а провадив би людей до свідомих самостійних рішень. Часопис застерігає духовенство від авторитаризму, який заважає розвитку власного підприємництва, «скріплення своєї волі» [20, с. 46]. Згодом така ж думка прозвучала на Першому просвітньо-економічному конгресі, на якому ідеї Теофіля Кормоша знайшли свій розвиток: читальні повинні сприяти у становленні не тільки національної свідомості, а й матеріальної та політичної незалежності (українські крамниці, молочарні, магазини тощо). Для за-

очолення в читальнях має бути нагода забавитися, щоб («до шинку приходила половина людей не для напитку, а щоб розважитися») [21, с. 192].

Теоділь Кормош наполягав на тому, щоб священики обов'язково займалися естетичним вихованням народу. Тому редакція та видавець прийняли рішення видати для передплатників часопису «Прапор» підручник «Естетика», оскільки, як зазначав редактор, естетична освіта зовсім відсутня [22, с. 127].

Висновки. Отже, викладений матеріал дає підставу, щоб висновувати наступне. Місячник «Прапор», поза сумнівом, став тим стимулом, джерелом, з якого тогочасний клир міг черпати потрібні знання та ідеї в громадській роботі, зокрема в галузі шкільництва та просвітництва, крім читалень заохочував створювати бібліотеки при парафіях. Редактор зазначав, що вже «велика частина духовенства витрачає власні кошти, щоб поповнити парафіяльну бібліотеку...» [22, с. 124], дбаючи про освіту своїх парафіян. Тобто журнал зумів зацікавити і задіяти до активної праці широкі кола священиків у напрямі залучення молоді до навчання не тільки в початковій народній школі, а й у середніх спеціальних навчальних закладах, залучати до вищої школи дівчат і жінок, створювати читальні та постійно в них працювати. Можна сміливо констатувати, що духовенство в Галичині на зламі ХІХ—ХХ ст., окрилене ідеями «Прапора», виконувало високу просвітницьку місію, готувало ґрунт для велетенських змін у Церкві й краї; засіявало добротне зерно, яке зійшло з приходом на митрополичий престол Андрея Шептицького.

1. Франко І. Українсько-руська література і наука у 1899 році. Додаткові томи до зібрання творів: у 50-ти т. Київ, 2010. Т. 54. С. 245—250.
2. Сь 1899-тимь роком. *Прапор*. 1899. Ч. 1. С. 1—2.
3. Етика личного быту. *Прапор*. 1899. Ч. 4. С. 97—101.
4. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 1137.
5. Андрусак Т. Теоділ Кормош — визначний діяч ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*. Вип. 18. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 482—489.
6. Степова І. Книжкова серія «Парохіяльна Бібліотека» (1897—1899): книгознавчий аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавч. бібл. та інф. технології*. 2014. Вип. 9. С. 13—52.

7. Коренець Д. У 15-ліття смерті д-ра Теоділя Кормоша. *Краківські вісті*. 1942. 2 грудня.
8. Голоси Клиру. *Прапор*. 1899. Ч. 4. С. 121—122.
9. Чи се уйде плазом? *Прапор*. 1899. Ч. 9. С. 268—273.
10. Як то будуються польські костели на Русі? *Прапор*. 1899. Ч. 9. С. 273—276.
11. Виховуймо найчисленнішу народну інтелігенцію. *Прапор*. 1899. Ч. 7. С. 193—209.
12. И се варта собъ до серця. *Прапор*. 1900. Ч. 2. С. 57—59.
13. Пастирське послання єпископа Андрея до вірних Станіславівської єпархії «Перше слово Пастиря». *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899—1944. Пастирські послання 1899—1914*. Львів, 2007. Т. 1. С. 3—18.
14. Сестры Служебницъ а брошурка: «Руска женьщина и њъ обов'язки». *Прапор*. 1899. Ч. 7. С. 213—218.
15. Русинкамъ замикають дорогу до выжчого образования. *Прапор*. 1899. Ч. 9. С. 276—281.
16. Марія Доброньга Володимирівна (донька св. Володимира). *Прапор*. 1899. Ч. 3. С. 87—91.
17. Образъ релігійно-суспільныхъ вѣдносинъ Руского Великокняжого Двора въ ХІ столѣтїю. *Прапор*. 1899. Ч. 5. С. 135—138.
18. До студій нашої бувальщини. *Прапор*. 1899. Ч. 2. С. 52—53.
19. Сапельяк О. Етнографічні студії в Науковому Товаристві ім. Шевченка (1898—1939 рр.). Львів, 2000. 208 с.
20. Духовный в читальнѣ. *Прапор*. 1899. Ч. 2. С. 45—48.
21. Кольба В. Як з'єднувати більше членів для читалень «Просвіти». *Перший просвітньо-економічний конгрес*. Львів: Просвіта, 1910.
22. Оповѣстка о часовѣмъ завѣщенїю Парохіяльной Бібліотеки. *Прапор*. 1899. Ч. 4. С. 122—127.

REFERENCES

- Franko, I. (2010). *Ukrainian literature and science in 1899* (Vol. 54, pp. 245—250). Kyiv [in Ukrainian].
- Since 1899. (1899). *Prapor* (P. 1, pp. 1—2) [in Ukrainian].
- Etyks in everyday life. (1899). *Prapor* (P. 4, pp. 97—101) [in Ukrainian].
- Encyklopedija of Ukrainian studies. (1994). *Teofil Kormosh* (Vol. 3, pp. 1137). Lviv [in Ukrainian].
- Andrusyak, T. (2009). Teofil Kormosh — notable ZUNR. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood: Collection of scientific works*. (Issue 18, pp. 482—489). Lviv: Instytut Ukrayinoznavstva im. I. Krypjakevycha NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Stepova, I. (2014). Book series «Paraxijlna Biblioteka» (1897—1899): book research analysis. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Series of bibliographic and information technologies*. (Issue 9, pp. 13—52). Lviv [in Ukrainian].
- Korenc, D. (1942, 2 Dec). To the 15th anniversary of death of dr. Teofil Kormosh. *Krakovski visti* [in Ukrainian].

- The voices of the Clergy. (1899). *Prapor* (P. 4, pp. 121—122) [in Ukrainian].
- Will the price be punished? (1899). *Prapor* (P. 9, pp. 268—273) [in Ukrainian].
- How to build the Polish temples in Ukraine? (1899). *Prapor* (P. 9, pp. 273—286) [in Ukrainian].
- Educate a large number of intellectuals (1899). *Prapor* (P. 7, pp. 193—209) [in Ukrainian].
- You need to know (1900). *Prapor* (P. 2, pp. 57—59) [in Ukrainian].
- Szeptyckyj, A. (2007). Pastoral Epistle of the Bishop to the Faithful «The first word of the shepherd». *Mytropolyt Andrej Szeptyckyj. Dokumenty i materialy 1899—1914. Pastyrski poslannya 1899—1914*. (Vol. I, pp. 3—18). Lviv [in Ukrainian].
- Sisters of the monastery and broszure «Ukrainian Women and their Duties». (1899). *Prapor* (P. 7, pp. 213—218) [in Ukrainian].
- Ukrainians close the road to higher education. (1899). *Prapor* (P. 9, pp. 276—281) [in Ukrainian].
- Mariya Dobroniha Volodymyrivna (daughter of st. Volodymyr). (1899). *Prapor* (P. 3, pp. 87—91) [in Ukrainian].
- Religious and social relations of the princely court in the XI th century. (1899). *Prapor* (P. 5, pp. 135—138) [in Ukrainian].
- To the studios of our past. (1899). *Prapor* (P. 2, pp. 52—53) [in Ukrainian].
- Sapelyak, O. (2000). *Ethnographic studios in the Shevchenko Scientific Society (1898—1939 rr.)*. Lviv: Instytut Narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Priest in the reading room. (1899). *Prapor* (P. 2, pp. 45—48) [in Ukrainian].
- Kolba, V. (1910). How to attract more members of the society «Prosvita». *Perszyj prosvitnyo-ekonomichnyj konhres*. Lviv: Prosvita [in Ukrainian].
- Announcement of the terminaton of the «Parich Library» publication. (1899). *Prapor* (P. 4, pp. 122—127) [in Ukrainian].